

D E K E T E N

(Hasjalsjèeleth)

1 Mei 1945
18 Ijar 5705

Vandaag is het de 33e dag, 4 weken en 5 dagen van de Omer.

x   x   x

Twee zijn er, die onder alle omstandigheden de groote bondgenooten van den Jood zijn: Geloof en Humor.

DE GHETTOSLAG TE WARSCHAU.

De maand April zal in onze gedachten steeds met herinneringen bezwaard blijven. In deze maand vielen de beide noodlotsdagen, die in 1943 het lot van de nog aanwezige Joden in alle provincies van Nederland (slechts Amsterdam was nog uitgezonderd) bezegelden. Door middel van de Algemeene Pers werd den Joden aangezegd, dat het verblijf in de provincies verboden was en zij zich naar het concentratiekamp te Vught dienden te begeven, met "verlof" om goud en sieraden mede te nemen. 23 April was de datum, welke het vonnis voltrok over Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, dezelfde provincies, die merkwaardigerwijze ook thans weer tesamen gaan bij de uithongeringmethode, die door de Duitschers op deze provincies wordt toegepast, en, zooals reeds thans te zien is, gezamenlijk het laatst voor bevrijding in aanmerking zullen komen. Een tiental dagen eerder was dit vonnis reeds over de andere provincies voltrokken.

In Deventer hieven de Joden, bij het vertrek der trein naar Vught, onder leiding van den voorganger der gemeente, het Joodsche Volkslied, Hatikvah, het Lied der Hope aan.

Od lo awedah tikwaténoe, nog is onze hoop niet verloren.....
 Zoo zijn we en zoo zullen we altijd blijven: superidealisten.
 Burgers der illusie, naar het woord van Mr. Abel J. Herzberg.
 Het is onze groote kracht en tegelijkertijd onze groote zwakte.

De kracht, die ons in staat stelt ontberingen te dragen, daar waar anderen reeds lang zouden zijn bezweken, en de zwakte, die ons er toe brengt telkens weer een bestaan op te bouwen, daar waar de veiligheidsbasis als minder dan miniem moet worden beschouwd.
 Tot de lawine weer op ons valt.....

Wij hebben de droeve gang aanschouwd van deze mensen, hun strijd gadegeslagen, hun opstandigheid en de stille berusting daarna: als dit dan mijn lot is, mij van hooger hand opgelegd, dan zal ik het aanvaarden. Wij zullen ze nimmer vergeten, deze droeve afscheidsscènes.

Droevig ook was het te zien, hoe een innerlijke tweespalt er bij velen heerschte in de "welwillende keuze", die hen door de Duitschers gelaten werd tusschen Vught en Westerbork. Die naar Vught gingen mocht

ten immers daar, dus in Nederland, blijven, en dat beteekende toch reeds een paradijs op aarde ! Al te spoedig ontdekten de bedrogenen voor de x-de maal, dat Vught geen industrie-kamp was, waar men rustig mocht werken. Ware rampen hebben zich, naar ons in clandestiene brieven gemeld werd, afgespeeld. Mishandeling, berooving tot op het laatste kromd en broek, razzia's op kinderen van drie jaar. Beruchte transporten van kinderen, moeders en zieken zijn te Westerbork uit Vught aangekomen om direct na registratie doorgezonden te worden.

Aldus heeft, zooals te voorzien was, het verschil tusschen Vught en Westerbork, in de praktijk weinig uitgemaakt. En zijn onze menschen uit Vught, ondanks de "absolute" beloften van de Duitschers, alleen nog eens extra beroofd van alles, naar Westerbork gezonden, om ook te verdwijnen in het groote niet !

Vier jaar lang is dit voor ons de groote vraag geweest. Wat gebeurt er met de onzen na het vertrek uit Westerbork ?

De meeningen hierover liepen, vooral in het begin, toen de "polizeiliche Arbeitseinsatz", zooals de moffen deze deportatie met een mooi woord pleegden te noemen, voor de Joden begon, sterk uiteen. Van de man, die als standpunt koos: zelfs een kwartier in handen van de Duitschers is reeds te lang, langs de man, die als meening had: nu ja, ik zal moeten werken, maar dat houd ik wel uit, tot degene, wiens oordeel (misdadig tegenover zichzelf en zijn huisgezin) was: de zon schijnt overal.

Langzamerhand daalde het optimisme van de laatsten wel, maar authentieke gegevens hebben ons toch nimmer bereikt, tenzij men den inhoud van de eensluidende briefkaarten, die wij van sommigen onzer ontvangen hebben, en die, volgens de handteekening in ieder geval een teken van leven beduiden, als gegevens wil beschouwen. Over het lot van onze menschen lag het waas der geheimzinnigheid, het behoorde tot het hermetisch gesloten gebied, dat het Rijk van Himmler vormde.

Deze geheimzinnigheid, deze wurgende onzekerheid over het lot van familieleden en vrienden behoorde tot het sadistische kwellingssysteem van de Duitschers. Op dit gebied zijn de heeren immers, in het psychologische, zoowel als in het praktische, ware meesters.

Thans wordt er iets van deze sluier opgelicht, door de langzaam doorkomende berichten en wij hebben maar één woord: huiveringwekkend. Na voorzichtige aankondigingen in de illegale bladen, kwam het ons thans ook uit den mond van den Engelschen Ministerpresident, zij het nog in vermoedenden vorm, ter oore: het getal van alleen reeds drie millioen Poolische Joden, dat in de Deutsche concentratiekampen het leven verloren heeft. Een daad, die door den Minister genoemd werd als één van de afschuwelijkste, ja de afschuwelijkste in de geschiedenis der menscheid.

Wij bezitten thans niet de kracht, ons de consequentie van deze woorden, indien ze op waarheid berusten, voor oogen te stellen. Wij willen dat ook niet. Straks, na de bevrijding, zullen wij de balans opmaken en dan zullen wij de krachten vinden, noodig om het saldo van deze rekening te aanvaarden. Dan zullen wij sterk weten te zijn, daar waar de Almachtige het van ons vraagt, in het lot, dat Hij ons opgelogd heeft, sterk op de wijze en in datgene, waarin de Jood door de eeuwen heen sterk is geweest.

Uit de berichten, die doorkomen is ons maar bekend geworden. Er zijn nog heel andere dingen gebeurd in April 1943.

De Joden te Warschau, en wij meenen te mogen aannemen, dat het hier niet alleen om Poolische Joden, maar ook om Joden uit de andere landen van Europa ging, hebben met het lot dat hen wachtte in de Deutsche concentratiekampen voor oogen, een gewapende opstand beraamd. Nadat zij

door de Poolische ondergrondse beweging van wapens voorzien waren, is ongeveer in dit tijdsbestek in 1943 te Warschau het gewapend verzet der Joden tegen de Duitschers losgebroken. Wekenlang hebben zij stand gehouden. Tegen de overmacht en de betere en zwaardere bewapening der Duitschers hebben zij het tenslotte moeten afleggen, en het verzet is geëindigd in een bloedbad van vrouwen en kinderen.

In April 1944, dus een jaar nadien, is deze strijd te Warschau in verschillende staten van Amerika herdacht.

Op één van deze herdenkingsbijeenkomsten spraken Pierre van Paassen, de bekende Nederlandsche journalist en de schrijver van het bekende boek: "De dagen onzer jaren", en de Zweedsche schrijfster Sigrid Undset. "Naast Thermopilaë en Verdun, aldus ongeveer Pierre van Paassen, zal de Ghettoslag te Warschau als één der grootste heldenfeiten in de historie geboekstaafd worden".

Sigrid Undset betoogde, dat de weggevoerde Joden, burgers zijn van de landen hunner inwoning. Hun geroofde bezittingen zijn Nederlandsche, Deensche bezittingen enz. en Duitschland zal aan al deze landen daarvoor schadevergoeding dienen te betalen.

In een waarlijk groote tijd, in een tijd, waarin werelden omver geworpen worden, waarin, naar het woord van Jesaja, de aarde beeft en wankelt, in zoo een tijd schiet onze terminologie verre te kort. Beelden vervlakken, geven onvoldoende weer, wat er in ons leeft.

Om ons heen is een wereld ingestort. En een Joodsche wereld is in puinhoopen, in hopelooze troestelooze ruïnes verworpen. Hoe reageeren wij?

Wij hebben ons oor te luisteren gelegd. En wij bemerken, dat de Joodsche mensch bezig is zich te vernieuwen, dat hij open blijkt voor het Joodsche vraagstuk, bereid, als nooit te voren, om thans aan de oplossing van dit vraagstuk, dat in hem brandt, deel te nemen. Als dit werkelijkheid wordt, dan zijn onze doden te Warschau niet tevergeefs gestorven.

Maar helaas, wij hooren, zij het ook zeldzaam, en juist bij hen, die zich thans nog in vrijheid bewegen en de kelk dus niet tot de laatste druppel geledigd hebben, andere klanken. Waarschuwingen tegen de tendenz van de Palestinaopbouw.

Welnu, wat vier jaar bezetting, wat 20 maanden onderduiken niet hebben teweeggebracht, dat bereike deze woorden. Die brengen de wanhoop in ons hart. Wat moet er dan gebeuren, zoo vragen wij ons af, om deze menschen wakker te maken. Als millicoenen vermoorden, als de vernietiging van het Jodendom in Europa er niet toe in staat zijn.

Wij weten niet, wat het lot van de zielen onzer martelaren zal zijn. Misschien zullen zé ingaan in de Harmonie der Eeuwigheid. Misschien zal Hakadôaj baroég Hoe hen doen herboren worden in onze kinderen, in Joden, die beter dan wij hun plicht zullen kennen. Wij weten het niet.

Maar er is iets, wat wij wel weten. Eén van de kernpunten der Joodsche religie en der Joodsche Godsvoorstelling is: de vrije wil van den mensch, met als gevolg, de volkomen verantwoordelijkheid van den mensch voor zijn daden en de causaliteit van al, wat mensch of menschengroep overkomt, in hemzelve.

Wij, Nederlandsche Joden, wij zullen binnenkort in vrijheid uitgaan. Dan zullen wij bouwen aan het herstel van het Joodsche volksdeel, de "derde groep" in Nederland. Er staat niets tusschen het Nederlandsche volk en het Joodsche deel ervan, dat deze opbouw verhindert. Wij zijn ons daarvan bewust.

Maar op ons rust de verantwoordelijkheid voor de herinnering aan de

Ghettoslag te Warschau. Er is een streven in de wereld, gesteund door Joden in alle landen der wereld, onder auspiciën van het groote, bevriende Britsche Rijk en begonne met goedkeuring en onder toezicht van den Bond van alle Volken, om een tweede Ghettoslag, een slag, niet van twee gelijkwaardige legers, maareen slag der wanhoop, in de toekomst onmogelijk te maken.

Wee het volk, dat zijn gevallenenen niet weet te eeren !

Wij gelooven in de strikte verantwoordelijkheid voor onze daden.

Eens zal U, namens de gevallenenen te Warschau gevraagd worden: Wat hebt gij gedaan ?

S.v.G.

APRIL - STEMMING.

Is er sinds menschenheugenis zulk een schitterende Aprilmaand geweest? Neen zeggen bijkans zeventigjarigen, die toch talrijke Aprils hebben meebeleefd. Meestal is het jaar hier niet zoo welwillend om voor eind Mei, ja soms pas in Juli warme dagen met een stralend blauwe lucht te geven, zoodat het nèt niet snikheet is en terwijl alles om je heen bloeit dat het een lieve lust is. Voor mij zijn twee breede borders voorzien van bouquetten veelkleurige tulpen en hyacinten, de malus bloeit teerrose, de seringgen staan met dieppaarse knoppen reeds op uitkomen. Het teere groen aan berk en wilg is al uit, zelfs de eerste eike- en beukenblaren zijn al verschenen.....

En ik denk aan de talrijke - zijn het er niet tienduizenden? - onderduikers, die dit moois misschien heelemaal niet zien, die op een zelderkamertje in de groote stad, sommigen in een kelderruimte veel van hun dagen, zoo niet alle, moeten slijten.

Neen het zijn er beslist geen tienduizenden meer - Joden of andersdenkenden - want is niet het grootste deel van ons vaderland, zij het ten koste van talrijke smartelijke offers aan menschenlevens en onvervangbare cultuurgoederen, bevrijd? Zijn niet juist onder de Joodsche onderduikers talrijke stedelingen naar de "provincie" gevlucht, terwijl nu practisch alles, wat de West-Nederlandsche metropolitanen "provincie" noemen, van het nazi-gespuis bevrijd is? De verlossing staat voor de poorten van Holland en Utrecht. Wij hier in Holland zijn er, nu ik dit schrijf, misschien nog een veertig kilometer vandaan en reeds razen de vliegtuigen door de lucht en al lager en lager over onze hoofden. Soms als wij 's avonds in de donkere eenzaamheid van ons bed liggen te luisteren klinkt in de verte de rhythmische cadans der zware en lichte kanonnen. Een enkele trein probeert nog naar het Westen door te slippen, maar daar giert een kogelspuwende Spitfire er over heen....

Een tweetal tanks hobbelt over een rijksweg, armatierig met wat groen gecamoufleerd. Brullend raast een Typhoon er over en vernielt met zijn granaten het onvervangbare Duitsche oorlogstuig. Zijn niet alle tankfabrieken "te ruste" gelegd na de doeltreffende bomaanvallen?

En waar zijn de geallieerden? Zijn ze al in Amersfoort of nog niet verder dan Voorthuizen? Hebben ze de Zuiderzeekust bij Nijkerk of Harderwijk al bereikt en hoe is het met Rhenen? Ziedaar de vragen die ons bestormen, terwijl ik achter mijn machine zit te tikken en hoe lopeloos "out of date" is deze overweging als U dit gestencild in handen krijgt?

Dan is onze eigen plaats wellicht reeds bevrijd, dan is er misschien wat meer voedsel gekomen, dan zijn er tal van vrijwillige en onwillinge gevangenen die van een naar ik hoop even intensieve zonneglans kunnen genieten tencinde hun gebrek aan frissche buitenlucht en vitaminen van de afgeloopen jaren wat bij te werken.

Ikzelf heb aan een ouderdomskwaal geleden. Neen, niet het "pootje" wegens te veel vette gans of te veel dure bonbons, havanna's en wijnen en evenmin de talrijke andere ziekteverschijnselen die voor sommigen de ouderdom nu eenmaal met zich meebrengt. Het was het feit, dat ik onder de veertig was en in een gemeente woonde, waar de moffen eenvoudig "gek" op jonge mannen waren. Ik kon mij in mijn buitenwijk niet meer aan de voorkeur vertoonen en moest alle boodschappen door een oude moeder laten doen. Zelf mocht ik voor het huiswerk en het houthakken opdraaien. Dan kwamen de leden van het "Herrenvolk" oefenen in onze laan en ik moest achter de gootsteen gaan liggen, want ze konden mij zien; er kwam razzia en ik moest in de elzeboomen kruipen om niet gezien te worden. En het voedsel teerde weg; er kwam weinig nieuw, de winter was donker, er was licht noch brandstof genoeg. M'n humeur leed er onder en dat van mijn huisgenooten. Als ik dan eens in de eenzaamheid dacht aan de vele dingen, waarover wij tegenwoordig denken en waaraan wij vroeger nauwelijks een moment onze gedachten verspilden, dan dacht ik ook wel eens aan hen, die de buitenlucht heelemaal niet konden opsnuiven. Omdat zij een gebrek aan hun uiterlijk hadden, dat Joodsch was. Vroeger wist men wel, dat meneer Cohen en Polak Joodsch waren, maar wat dat verder inhield interesseerde ieder allermintst als meneer Cohen en Polak maar nette menschen waren. En of meneer Schaap, Wolf, Meyer of Vos nu Jood of Christen waren dat liet ons Siberisch. Toen kwam Hitler, "ein vaterlandsloser Bandit" (de uitdrukking is van een Duitsch soldaat !) met zijn theorieën. Wij verklaarden hem voor gek, dat doen wij trouwens nog, zij het ook zeer gevaarlijk gek.

Wij vonden zijn ideëen eenvoudig bespottelijk, maar..... er bleef toch iets van hangen en wij vonden ineens, dat meneer van Straten en mevrouw van Praag, Joden waren, want dat kon je wel zien.....

De kiem van het gevaar was gelegd, want toen eenmaal de Teutoonsche horden ons land hadden overstroomd en met hun gevaarlijke theorieën ook hier gingen "pronken", toen kon de Jood, die moest onderduiken zich niet meer vertoonen, omdat men het aan zijn gezicht kon zien. Iets waarover je vroeger eenvoudig niet gepiekerd zoudt hebben. En de menschelijke kletszucht is eenmaal zoover gekomen - wij hebben in die vijf jaren nazi-bezetting in dat opzicht totaal niets geleerd! - dat het zuiver en alleen opmerken van een Joodsch onderduiker door eerlijke en goede menschen (en het mededeelen van dit feit aan zeer vertrouwde kennissen) meteen de Gestapo en SS meebracht. De Jood moest dus thuisblijven (niet in alle gevallen, want er waren er natuurlijk, die wél tevoorschijn konden komen) of het mooi weer was, of teere lentestemmingen, uitbundige zomerakkers of weemoedige herfstbosschen buiten lokten. Ook al had de rijp de boomen betooverd tot kristallijne gestalten, ook al zong de leeuwerik in de hoge hemelen, ook al ging een ander tennissen of fietsen. Hij mocht binnen blijven. Hij moest studeeren of lezen of huisvlucht beoefenen of meewerken in het huishouden. Anderen zouden wel voor hem zorgen en dat deden ze ook. Tot er ineens iets werkelijk of gefingeerd verraden was en dan bevingen hem weer duizend angsten en moest hij bij nacht en ontij naar een ter elfder ure nieuw ontdekt adres.

Nu staat dit alles op het punt om af te loopen. Misschien is het nog niet voorbij voor U als dit blad uitkomt. Laat ons hopen van wel. In het ongunstige geval: hebt nog even geduld, blijf in vredesnaam nog een paar dagen binnen opdat niet een wrakzuchtige landwacht of een bloeddorstige SS-er U een kogel of een strop aan kan bieden. In het gunstige geval: Wijd U aan werken van opbouw en voeruitgang. Laat de vijf jaren van bezetting U voorgoed besef hebben gegeven van het Joodsche vraagstuk en het verlangen aan de oplossing ervan van ganscher harte (en niet op de wijze der Teutoonsche benden) nee te werken. En help daarnaast het veel-

geplaagde, uitgezogen Nederland weer te maken tot wat het eens was:
Vrij Nederland.

R.

Er moeten de Redactie van "De Keten" een paar opmerkingen van het hart. Het is nog niet zoo lang geleden, dat ons blad voor het eerst verscheen. Moge de oplaag, binnen de mogelijkheden van het illegale, niet onbevredigend zijn, een ruimte van zes gestencilde pagina's blijft wel zeer beperkt.

Voeg daar nog bij, dat de Redactie het noodig oordeelt om voldoende aandacht te wijden aan "het Joodsche Jaar", juist nu, nu dit in Nederland niet openlijk gevierd mag worden, zoodat b.v. een geheel nummer aan Pesach (Paaschfeest) gewijd was, dan zal ieder erkennen, dat er tot nu toe weinig gelegenheid is geweest tot het behandelen van principieele zaken.

Wij schrijven dit meer in het bijzonder voor de illegale werkers, die ons blad ter lezing krijgen, hetzij direct door ons gestuurd of toevallig bij hun onderduikers.

Zij mogen ook het volgende bedenken.

Dit blad is in de eerste plaats voor de Joodsche onderduikers, met de bedoeling hen een riem onder het hart te steken, hun speciale moeilijkheden en problemen als Jood binnen het algemeene kader, te behandelen.

Nu bereiken ons van verschillende zijden vragen, worden conclusies getrokken, op grond van één artikel, voorbarige conclusies.

Wanneer de voortekenen niet bedriegen, zal dit blad ook na de bevrijding blijven bestaan. En er zal gelegenheid komen om al de problemen die Joodsch en niet-Joodsch Nederland interesseeren, te behandelen.

Er zal verder na den oorlog een brochure verschijnen, ook geschreven voor niet-Joodsch Nederland, die het Joodsche vraagstuk uitvoerig zal behandelen.

Intusschen verdient het volgende overdenking: Het Joodsche vraagstuk is ouder dan Nazi-Duitschland. Het is een vraagstuk van wereldomvattende beteekenis en een vraagstuk, dat met het verdwijnen van Nazi-Duitschland niet is opgelost.

Nu kan men natuurlijk (en met men bedoelen wij dus de niet-Joodsche Nederlander) het standpunt innemen: Wij in Nederland hebben daarmede niets te maken. Nederland had voor den oorlog drie bevolkingsgroepen: Protestanten, Katholieken en Joden. Zoo zal het straks weer zijn en al het andere is slechts gevolg van het Duitsche propaganda-gif en on-Nederlandsch.

Elders hebben wij zelf dit standpunt ingenomen, logisch dus, dat wij hier dit standpunt volkomen onderschrijven. Moge praktisch daarmede de zaak in Nederland teneinde zijn, theoretisch is ze dat niet.

Ten eerste houdt het niet voldoende rekening met hetgeen de Joden in Nederland gedurende de bezetting overkomen is. Hoe men de zaak ook keert of wendt: de Joden in Nederland zijn als Joden getroffen. En moge het zoo zijn, dat we thans gezamenlijk, Jood en niet-Jood allen even hard verlangen naar de bevrijding, desondanks: het Joodsche volksdeel had zijn strijd reeds gestreden, toen vele anderen nog moesten beginnen.

Het Joodsche vraagstuk heeft dus nu ook de Joden in Nederland aan den lijve geteisterd. Zooiets laat zijn sporen na. En het is de taak van dit blad om daaraan relief te geven en de gevoelens en sentimenten, die daarvan het gevolg zijn in vruchtbare banen te leiden, d.w.z. dienstbaar te maken aan de oplossing van het Joodsche vraagstuk.

Het vervult daarmee een speciale taak naast de algemeene illegale pers.

Ten tweede is het Joodsche vraagstuk iets, dat wel degelijk, ook al heeft het geen praktische kanten in Nederland, het geheele Nederlandsche volk aangaat.

Nu denken wij hierbij niet aan de juffrouw, die bijna antisemiete zou worden, omdat ze een maand een Joodsche familie in huis had en de poppetjes van het behang van de kinderkamer bedorven waren. Maar we wenden ons tot het groote denkende deel van Nederland. De situatie van Nederland in de wereldpolitiek na den oorlog zal geheel verschillend zijn van vroeger. Het zal meer dan vroeger en met meer stem een rol spelen in de wereldpolitiek. Onze afgevaardigden zullen straks zitting hebben in de commissies, waarin ook over het Joodsche vraagstuk zal worden gesproken, en de oplossing van dit vraagstuk, die thans sinds 40 jaren wordt nagestreefd: Palestina. De Nederlandsche afgevaardigde zal daar zijn stem uitbrengen in overeenstemming met den geest van het Nederlandsche Volk.

Tenslotte is er het wereldgeweten, waaraan ook het Nederlandsche Volk deel heeft.

En wie dit alles nog niet voldoende zegt, die bedenke eens: Er zijn geen 100.000 Joden naar Polen gevoerd maar miljoenen en nog een miljoenen. Met bovenstaande hebben wij de uitersten van het Joodsche vraagstuk nog niet aangetipt. De kolommen van dit blad zullen daarvoor voorloopig geen voldoende ruimte bieden.

Maar duidelijk is, dat er een Joodsche probleem bestaat, een probleem waarvan veel Joden, hoe onwetend overigens ook, momenteel veel intuïtief begrijpen, omdat ze het nu eenmaal aan den lijve ondervonden hebben.

En het begrip voor dit probleem waait iemand niet vanzelf aan, ook al heeft hij twee jaar of langer een Jood in huis. Dat vereischt studie en beschouwing in groeter verband. En ook zonder studie is het te begrijpen, indien men eenige middagen dit probleem van alle kanten beziet met iemand die daarin wel bedreven is. Dat is, na contact met verschillende niet-Joodsche illegalen onze ervaring. Maar dan spreke men ook met vakmensen op Joodsch gebied, en niet met de eerste de beste, die men ontmoet en die toevallig Jood is.

Dergelijke gesprekken, het is onze persoonlijke ervaring, werpen de grootste vruchten af. En zij zijn noodig. Wij leeren daardoor de anderen begrijpen en zij leeren ons begrijpen. Want, en dit wenschen wij nadrukkelijk te constateeren, er ligt ons na alles wat illegaal Nederland voor ons gepresteerd heeft, alles gelegen aan het begrip van illegaal Nederland.

In het algemeen kan men zeggen, dat het contact, afgezien van sommige plaatselijke toestanden, niet voldoende is.

Er is ook aan illegale zijde, naar het ons voorkomt, om die reden voeralsnog een tastende voorzichtigheid wat betreft het betrekken van Joodsche Nederlanders bij de herstelmaatregelen. Ook het feit, dat veel Joden, die hierbij van dienst zouden kunnen zijn, kris kras door de provincies verspreid zitten, schijnt ons hierbij een oorzaak te zijn. Dit zal veranderen na de bevrijding.

Dan zullen die Joden naar voren dienen te komen om deel te hebben aan de maatschappelijke maatregelen van herstel, die aanvaardbaar zijn voor geheel Joodsch Nederland, aanvaardbaar door hun levenshouding, maar bovenal aanvaardbaar wegens hun illegale activiteit en hun houding gedurende de geheele bezetting en niet alleen op grond van activiteit in de laatste twee maanden.

Zij zijn er. En het is dringend noodig, ook voor ons eigen Cultureel en Kerkelijk herstel, dat zij op de plaatsen komen, waar zij behooren te zitten.

